

KNOWLEDGE AND SOCIAL WORK

WORKING PAPERS SERIES

Kunskapsgrupp: Socialt arbete

REDAKTÖR:
Sven-Erik Olsson
FD, Universitetslektor i Socialt arbete
Högskolan Kristianstad
291 88 Kristianstad
044-20 40 32
sven-erik.olsson@hkr.se

September 2009

No 1

Socionomutbildning med
utgångspunkt från studenternas Naiva
teorier

Seminarieunderlag för Forsas nationella symposium i Örebro
2009

”Socialt arbete som profession och passion – kunskapsbas
och tillämpning”

Ingela Karlström Olsson
Fil. mag. Socialt arbete. Doktorand Nordiska Högskolan för
folkhälsovetenskap; Adjunktsdoktorand socionomprogrammet Högskolan
Kristianstad

Britt Krantz
Fil. mag. Socialt arbete. Programansvarig / adjunkt socionomprogrammet
Högskolan Kristianstad

Socionomutbildning med utgångspunkt från studenternas Naiva teorier

Seminarieunderlag för Forsas nationella symposium i Örebro 2009
”Socialt arbete som profession och passion – kunskapsbas och tillämpning”

Ingela Karlström Olsson

Fil. mag. Socialt arbete. Doktorand Nordiska Högskolan för folkhälsovetenskap; Adjunktdoktorand socionomprogrammet Högskolan Kristianstad

Britt Krantz

Fil. mag. Socialt arbete. Programansvarig / adjunkt socionomprogrammet Högskolan Kristianstad

---

Korrespondens:

Ingela Karlström Olsson
Högskolan Kristianstad
291 88 Kristianstad
044-20 40 03
ingela.karlstrom_olsson@hkr.se

Abstract

År 2006 förändrades målen för socionomutbildningen och nytt är att studenten ska visa självkännedom och empatisk förmåga. Lärarna inom socionomprogrammet, Högskolan Kristianstad, håller på att utveckla pedagogiken för dessa mål. Lärlaget har från Sociala Omsorgsprogrammet erfarenhet av att utveckla pedagogik utifrån utbildningsmål som personlig utveckling och empatisk förmåga.

En pedagogisk utgångspunkt är att studenterna ska vara aktiva i sitt lärande och anknyta till sina egna personliga erfarenheter. Det pedagogiska utvecklingsarbetet för målen om självkännedom och empatisk förmåga anknyter till en teori om praktiskt socialt arbete, Naiva teorier. Naiva teorier är en teori om praktiskt agerande samtidigt som det är en pedagogisk modell om att granska och utveckla praktisk kunskap (Olsson och Ljunghill, 1997).

I socionomprogrammet i Kristianstad ingår flera kurser som tar sin utgångspunkt i studenternas egna erfarenheter och föreställningar om vad socialt arbete innebär. Dessa kurser präglas av undersökande och konfrontativ dialog, självreflektion samt känslomässigt och yrkesmässigt engagemang. Kurserna innehåller samtalsgrupper, konsultation och rollspel och fokus är främst på den pågående mellanmänskliga processen under utbildningen. Lärarna strävar efter att skapa dialog i spänningsfältet mellan socialarbetarens praktiska och akademikers teoretiska kunskaper.

Inledning

Det svenska socionomprogrammet är en akademisk yrkesutbildning. Det betyder att studenterna inte bara ska lära sig vetenskapligt tänkande utan de ska även tillägna sig ett professionellt förhållningssätt i socialt arbete. I högskoleförordningen framgår målen för socionomexamen vilka blev omarbetade år 2006 (Högskoleförordningen SFS 2006:1053). Övergripande målet är att studenten ska visa sådan kunskap och förmåga som krävs för självständigt socialt arbete på individ-, grupp- och samhällsnivå. Målet är nedbrutet i delmål som ger en mer detaljerad beskrivning om vad studenterna ska uppnå för examen. Förändringarna som gjordes år 2006 var både en anpassning till den så kallade Bologna processen, som är namnet på ett europeiskt samarbete om utbildning på högskolenivå, men det var även en utveckling av målen. Nytt för socionomexamen är att studenterna ska ”visa självkännedom och empatisk förmåga”. Undervisning i professionellt förhållningssätt ställer särskilda pedagogiska krav på socionomutbildningen. För att utveckla förmågor som självkännedom och empati är det inte tillräckligt att närvara vid föreläsningar och att studera litteratur utan det krävs även samspel med andra människor som upplevelse-baserade övningar med gemensam reflektion ger.

Pedagogisk utveckling inom socionomprogrammet Högskolan Kristianstad

Högskolan Kristianstad fick examensrätt för socionomexamen 2006. Dessförinnan bedrevs Sociala omsorgsprogrammet på Högskolan. De nya målen för socionomexamen, att visa självkännedom och empatisk förmåga, har sedan lång tid varit mål för Sociala omsorgsprogrammet men med lite annorlunda begrepp. Där formulerades mål om Personlig utveckling och empatisk förmåga.

År 2003 gjorde ansvariga för sociala omsorgsprogrammet Högskolan Kristianstad, en kartläggning av programmets pedagogik för målen om personlig utveckling och empatisk

förmåga. Kartläggningen utmynnade i att tillsätta en arbetsgrupp som bestod av två lärare och ett par studenter från programmet. Gruppen skulle utveckla en pedagogisk metod som syftade till att i koncentrerad form stödja studenterna att nå dessa mål. I utvecklingsarbetet togs kontakter med andra universitet och högskolor för att ta del av deras erfarenheter och dessutom hämtades inspiration från litteratur i ämnet. Metoden utvecklades genom delaktighet och dialog i programmet samt med de andra programmen inom samma institution, det vill säga Institutionen för hälsovetenskaper.

Utvecklingsarbetet utmynnade i en metod som kallas Personlig Utveckling UnderHandledning, PUUH. Denna metod användes första gången vårterminen år 2004 och har sedan dess använts i alla socialomsorgs- och socionomklasser på Högskolan Kristianstad.

Genom kontinuerlig processutvärdering, handledning och införandet av socionomprogrammet har PUUH utvecklats efterhand och är idag en pedagogisk metod som syftar till att stödja studenterna att utveckla självkänedom och empatisk förmåga. I första hand fokuserar vi på målet om självkänedom som kan ses som en förutsättning för förmågan till empati. Vi uppfattar begreppet empati enligt Carl Rogers definition:

“ The state of empathy, or being empathic is to perceive the internal frame of reference of another with accuracy and with the emotional components and meanings which pertain thereto as if one were the person, but without ever losing the “as if” condition. Thus it means to sense the hurt or the pleasure of another as he senses it, and to perceive the causes thereof as he perceives them, but without ever losing the recognition that it is as if I were hurt or pleased, etc. If this “as if” quality is lost, then the state is one of identification.” (Rogers, 1959, s. 210–211).

I det klientcentrerade arbetet är det dock inte tillräckligt att behandlaren upplever empatisk förståelse utifrån klientens perspektiv utan det krävs även förmåga att kunna förmedla detta på ett sätt som klienten kan uppfatta (Rogers, 1959).

Vårt nästa steg i utvecklingsarbetet, som också är vårt syfte med denna artikel, är att initiera en dialog på nationell nivå om att forma ett pedagogiskt program som syftar till att stödja studenter i utveckling av självkänedom och empatisk förmåga genom att presentera vår metod och våra erfarenheter som problem vi har stött på och hur vi har hanterat dem. Dialogen skulle kunna innehålla ett utbyte av erfarenheter och reflektioner med såväl socionomutbildare som praktiker och fungera som inspirationskälla för vårt men även för andra högskoleutbildningars utvecklingsarbete.

Författarnas förståelse

Författarna till denna artikel är socionomer. Tillsammans har vi flera års erfarenhet av socialt arbete i olika former av verksamheter ute på fältet. Under våra första cirka tio år i yrket hade vi båda upplevelser av otillräcklighet i vårt professionella förhållningssätt. Vi valde att gå en vidare- och magisterutbildning i socialt behandlingsarbete, Socialhögskolan i Lund. Vidareutbildningens pedagogik byggde på kursansvarigas modell om Naiva teorier (Olsson och Ljunghill, 1997). Nedan följer en mer utförlig beskrivning av vad Naiva teorier innebär. För oss blev denna utbildning en yrkesmässig och personlig revolutionerande erfarenhet. Den fick oss att upptäcka vad självreflektion innebär och vikten av detta i socialt arbete. Genom ökad självkänedom blev vi själva ett tydligare och mer funktionellt ”redskap” till att kritiskt granska, organisera och intervjua i socialt arbete samt för att utveckla empatisk förmåga. Utbildningen gav även insikt i att det inte finns någon universell metod utan det centrala i socialt arbete är att vara kritisk till sitt eget handlande och att inte följa metoder eller invanda rutiner oreflekterat.

Vi anser att målen om självkänedom och empatisk förmåga är centrala för socionomers professionella förhållningssätt. Det är av största vikt att grundutbildning till socionom innehåller kontinuerliga pedagogiska insatser för studenternas utveckling av detta.

Utgångspunkter

Följande är ett urval av teorier och beprövade erfarenheter som vi har låtit oss bli inspirerade av i vårt utvecklingsarbete av PUUH.

Naiva teorier som inspiration för pedagogiken

Naiva teorier (Olsson och Ljunghill, 1997) är en modell om vad som påverkar våra handlingar, samtidigt som det är en pedagogisk modell om att granska och utveckla praktisk

kunskap. Modellen har främst använts inom forskning om professionellas val av handlingar och handlingsmönster inom människovårdande yrken. En slutsats som har gjorts utifrån denna forskning är att socionomers handlingar i sin yrkesutövning ofta hade andra grunder än vetenskapliga rön och teorier (Olsson, 1999).

Olsson och Ljunghill (1997) menar att Naiva teorier anknyter till socialpsykologiska teorier om attribution. Attribution innebär att automatiskt och ofreflekterat tillskriva andra människors handlingar mening utifrån våra personliga föreställningar. Naiva teorier är ett begrepp som omfattar de föreställningar vi har om oss själva, andra människor men även om omvärlden i stort. Dessa föreställningar, våra naiva teorier, utgör premisser för våra handlingar.

Modellen om Naiva teorier bygger på att våra föreställningar formas utifrån tre nivåer. För det första en ideologisk nivå, som innebär ställningstaganden vi gjort under livet och som vi kan bära fram som fanor: till exempel att – Alla ska ha lika rätt och möjligheter till vård i samhället. Den andra nivån är en skolteoretisk nivå, det vill säga teorier och kunskaper vi lär oss under utbildning så som psykodynamisk teori. Tredje nivån utgörs av våra personliga erfarenheter utifrån egna upplevelser. Till exempel kan erfarenheter från vår barndom bilda personliga föreställningar som att morföräldrar är viktiga för sina barnbarn. Modellens tre dimensionella strukturer ger en omfattande beskrivning av vilka perspektiv som individers antaganden och handlingar tar sina utgångspunkter ifrån (Olsson och Ljunghill, 1997).

Olsson med medarbetare (1993) utvecklade en vidare- och magisterutbildning i socialt behandlingsarbete som pågick på halvfart under fyra terminer och som riktade sig till yrkesverksamma socionomer. Förutom att kursen var en förberedande kurs för forskarutbildning var den även en fördjupad utbildning i socialt behandlingsarbete. Undervisningen byggde på modellen om Naiva teorier och anknöt även till Rogers (1951) humanistiska teori om undervisning genom att ha studenternas personliga erfarenheter och föreställningar som utgångspunkt. Kursens pedagogik byggde på erfarenheter från det utvecklingsarbete som hade pågått sedan linjen för fortbildning i socialt behandlingsarbete infördes i Lund år 1970 och mot bakgrund av erfarenheter som hade skapats inom ramen för Gruppterapeutiskt Forums verksamhet (Olsson et. al., 1993). Kursansvariga utgick från synen att behandlingsarbete förutsätter "fördjupade kunskaper om den egna personligheten och förmågan till introspektiv granskning av eget reaktionssätt i de kritiska situationer som kan uppkomma i behandlingsarbete" (Olsson et. al., 1993 s.1).

Utbildningen var upplagd som processutveckling av studenternas professionella förhållningssätt. Detta innebar att utbildningens fokus var på studenternas personliga utveckling men även på samspelet i klassen under kursens pågående förlopp. Processerna följdes och hanterades i olika grupper, till exempel handledning av grupper och anknöts kontinuerligt till teoretiska studier.

Inledningsvis fick studenterna till uppgift att göra en fallbeskrivning utifrån erfarenheterna från sina yrkeserfarenheter. De utforskade fallbeskrivningen och medvetengjorde sina naiva teorier samtidigt som de anknöt till olika behandlingsteorier. Studenterna hade inledningsvis svårigheter med att härleda på vilka grunder deras handlingar i yrket byggde på. Under utbildningens gång visade det sig att dessa handlingar ofta inte hade vetenskapliga grunder utan de hade starka samband med egna personliga erfarenheter samt med arbetsplatsrelaterade föreställningar, det vill säga föreställningar som hade byggts upp på deras arbetsplatser om klienter och handlingar i socialt arbete. Genom att medvetengöra samband mellan socionomernas handlingar i yrkesutövningen och naiva teorier upplevde studenterna sig friare att välja sina handlingar på ett mer medvetet plan.

Grupphandledning som ett pedagogiskt instrument

Enligt muntlig kommunikation med lärare från socionomprogrammet med inriktning mot socialpedagogik på Stockholms Universitet (Cederlund, 2002) och Socionomprogrammet i Lund (Olsson, 2003) framgick att de hade använt sig av grupphandledning som en pedagogisk metod som stöd för socionomstudenternas utveckling av ett professionellt förhållningssätt. Även Boalt Boëthius och Ögren har dokumenterat erfarenhet av grupphandledning som en pedagogisk metod i psykoterapiutbildning. Författarna hävdar att de kan se "handledningsgruppen som ett kraftfullt pedagogiskt instrument, som kondenserar och härbärgera såväl den totala utbildningssituationen som psykoterapihandledningen i grupp med de dynamiska kraftfält som aktiveras". (Boalt Boëthius et al., 2000 sid. 124).

Olsson och Petitts hävdar att det är viktigt att skilja mellan utbildning, handledning, konsultation, P-grupp och processhandledning. De menar att utbildning innebär "att

förmedla kunskap och färdigheter”, handledning definierar de som ”att medverka till att en handledd förbättra och vidareutveckla sina tidigare inlärdade metoder och färdigheter”. Konsultation innebär ”att försöka lösa eller vara delaktig i att lösa ett specifikt problem”. P-grupp handlar om ”att arbeta med relationsproblem inom en arbetsgrupp”. Processhandledning är ”handledning i individualterapi utifrån psykodynamiska/psykoanalytiska teorier med inriktning på överförings- och motöverföringsprocesser” och detta begrepp bör inte överflyttas till andra sammanhang utan kräver särskilda kunskaper i psykodynamisk psykoterapi (Olsson och Petitt, 1993 sid. 7- 8).

Antal deltagare, sammankomster och tid

Utifrån Yaloms (2005) erfarenheter om gruppen som ett forum för personlig utveckling, framgår att ett lämpligt antal deltagare i en grupp är sju.

Utifrån teorier om gruppprocesser (Lacoursiere, 1980) behöver en grupp ett antal träffar innan gruppen börjar arbeta produktivt. Lacoursieres gruppprocessteori visar att en grupp utvecklas i fyra olika stadier: Orienteringsstadiet, missnöjesstadiet, lösningsstadiet och produktionsstadiet. Det är först när gruppen kommer i produktionsstadiet som medlemmarna deltar med iver och positiv känsla i gruppens arbete.

Olsson, som också är en av författarna till denna artikel, har i sin magisteruppsats i socialt arbetet (2001) samt i ett examinationsarbete (2002) utvecklat gruppverksamheter som metod i socialt arbete. Hon har själv varit ledare för gruppverksamheter och följt och dokumenterat processerna i grupperna och applicerat teorier, såsom Lacoursieres gruppprocessteori. Gruppverksamheterna som följdes hade tio sammankomster och cirka sju deltagare i varje grupp. Analysen visade att under de fyra första sammankomsterna kunde de tre första faserna i gruppprocessteorin urskiljas. Under sammankomst fem till och med åtta arbetade gruppen i den fjärde fasen, den produktiva fasen. De två sista gångerna var fokus i gruppen på att avsluta behandlingsarbetet.

Tiden för varje sammankomst var en och en halv timme. Detta bedömdes som tillräckligt för att alla deltagare skulle ha möjlighet att delta i dialogen. Författaren har dragit slutsats om att det inte bör förflyta mer än en vecka mellan sammankomsterna. Tanken är att deltagarna ska påbörja en självreflekterande process där en stor del av arbetet pågår mellan träffarna. Sammankomsterna intensifierade reflektionsprocessen och om det förflyter mer tid än en vecka mellan träffarna skulle möjligheterna minska för att få igång en sådan process.

Process- och effektutvärdering

En utvärdering kan användas för att successivt utveckla en metod, och kan då benämnas som processutvärdering. En annan form av utvärdering är att undersöka vilken effekt en metod har, vilket i sådant fall kan kallas för en effektutvärdering (Robson, 2000).

En processutvärdering skulle kunna innebära att de som på olika sätt är involverade i det som ska utvärderas har kontinuerliga möten med dialog kring erfarenheterna. På så sätt skapas möjlighet till ökad förståelse av metoden och kontexten och att successivt utveckla metoden och kunskap om den.

En pedagogisk modell som skulle kunna användas i en processutvärdering är modellen om kollektiva läroprocesser som Ohlsson (1996) har utvecklat i sin avhandling. Författaren hävdade att ett kollektivt lärande kan byggas upp genom kommunikation i arbetsgruppen där gruppmedlemmars privata föreställningar offentliggörs och specifika erfarenheter generaliseras. Vid kollegiala möten kan den enskildes sätt att förstå uppgifter och handlande för att utföra dessa, göras gemensamt för flera gruppmedlemmar (Granberg och Ohlsson, 2004). Centralt är deltagarnas berättande av egna erfarenheter och antaganden samt att lyssna vilket då innebär att inte allt för snabbt ge förslag på lösningar. Ohlsson (1996) har uttryckt att det kollektiva lärandet innebär att den individuella omedvetna handlingen blir en kollektivt medveten handling.

MUSA

En metod som har utvecklats inom socionomprogrammet i Kristianstad är Metoden för Utvärdering av Socialt arbete, MUSA. Utvärderingsmodellen bygger på metoder som har använts i undervisningen på vidare- och magisterkursen i socialt behandlingsarbete i Lund med Olsson och Ljunghill som kursföreläsare. MUSA har och kan användas både för

process- och effektvärdering samt i pedagogisk verksamhet. Exempel på situationer där MUSA har använts är vid utvärdering av särskilda moment i undervisningen och för att följa och stödja den sociala processen i mindre studentgrupper.

Fördelen med MUSA är att den är enkel och kan synliggöra olika kvalitativa upplevelser av till exempel en metod som en processbeskrivning under ett tidsförlopp. MUSA genererar ett rikt kvalitativt material som är användbart för att stimulera utvecklingsprocesser.

Utvärderingen har halvstrukturerade frågeställningar som får anpassas till det aktuella syftet och ämnet för utvärderingen. Även formen kan anpassas. Vid kontinuerlig processutvärdering i mindre grupp lämpar det sig att gruppleddaren ställer frågorna muntligt till gruppen medan vid slututvärdering av ett moment i helklass kan det vara mest lämpligt att dela ut en enkät med frågorna till var och en. Den första frågan i MUSA som innebär att illustrera processen som en linje bör dock alltid besvaras som en bildillustration medan de beskrivande orden kan vara både i muntlig eller skriftlig form. Exempelvis vid slututvärdering av ett moment kan studenterna få en enkät med frågorna samt ett tomt olinjerat vitt pappett att besvara dem på. Följande är utdrag från en MUSA-enkät som har använts i samband med utvärdering. Punkt 1 kunde de bortse ifrån eftersom utvärderingen skedde i tysthet i helklass vid ett och samma tillfälle för alla.

1. Skaffa dig möjlighet att arbeta i enrum, lugn och ro.
2. Använd ett tomt olinjerat papper.
3. Dra en linje som beskriver din upplevelse av XXXX. Avsikten med linjen är att ge dig möjlighet att uttrycka din spontana upplevelse av hela förloppet, utan att anstränga dig att tänka efter.
4. Fundera på vad denna linje betyder för dig och beskriv linjen i ord. Notera och beskriv händelser och upplevelser du minns särskilt väl.
5. Skriv några rader om och i så ifall hur XXXX har påverkat dig.

Våra reflektioner utifrån tidigare erfarenheter och teorier

Olsson och Petit uppmanar till att skilja mellan utbildning och handledning. Givet är att det är utbildning som ska bedrivas inom socionomprogram. Olssons och Petets definition av utbildning, det vill säga att förmedla kunskap och färdigheter, vill vi dock utveckla till en vidare definition. Vår uppfattning är att studenterna inte är några "tomma blad" som ska fyllas genom förmedling utan de är redan fulla av både lösa och mer fasta föreställningar om hur socialt arbete ska bedrivas. Därför är det inte tillräckligt att förmedla kunskap och färdigheter inom utbildningens ram utan det krävs även att denna förmedling kopplas samman med studenternas föreställningar. Föreställningar som de bär med sig in i utbildningen och som kan förändras, vidareutvecklas eller förbättras. Vi menar att om dessa inte synliggörs inom utbildningen är risken större att den färdigutbildade socionomens handlingar endast grundas på de tidiga ursprungliga föreställningarna. En yrkesutbildning som socionomutbildningen bör därför befinna sig i spänningsfältet mellan socialarbetarens praktiska och akademikers teoretiska kunskaper.

Forskning om naiva teorier (Olsson, 1999), visar att socionomers personliga erfarenheter påverkar deras handlingar i yrkesutövningen samt att detta samband ofta är omedvetet för yrkesutövaren. Denna forskning pekar på vikten av att utvecklar pedagogiska situationer där socionomstudenten utveckla självkännedom. Vi vill hävda att det inte bara är i utövning av socialt behandlingsarbete som det krävs självkännedom och förmåga till introspektiv granskning av eget reaktionssätt utan detta är högst centralt i all utövning av socialt arbete.

Modellen om Naiva teorier är en modell som har utvecklats under lång tid och utifrån flera års erfarenhet av utbildning i socialt behandlingsarbete. Den är en beprövad modell i att bedriva pedagogik i spänningsfältet mellan praktik och teori.

Cederlund (2002), Olsson (2003) och Boalt Boethius (2000) hävdade att gruppverksamhet är ett lämpligt pedagogiskt instrument för utveckling av ett professionellt förhållningssätt. Deras erfarenheter stödjer vår uppfattning om att det genom dialog i mindre grupper skapas möjlighet för studenten att undersöka sina föreställningar, deras ursprung, utveckla dem och på så sätt öka självkännedom och empatiska förmåga.

Yaloms (2005) slutsatser att i en produktiv grupp bör det vara sju deltagare är ett rimligt riktmärke för gruppverksamhet. Teori om gruppprocesser och Olssons (2001, 2002) erfarenheter kan vara riktmärke för att bestämma antalet träffar och tider för dessa. Lacoursieres gruppprocessteori behandlar inte avslutningsfaser av grupper då den syftar till att förstå gruppernas utveckling av ett arbetsklimat och inte gruppernas hela förlopp. En enkel teoretisk modell som kan påvisa en gruppens hela förlopp är att dela in den i tre grundläggande centrala faser: uppbyggnad, arbete och avslut (Doel och Sawdon, 1999). Uppbyggnadsfasen innebär att bygga upp en relation. Under arbetsfasen arbetar gruppen produktivt. Vid avslutningsfasen är fokus på separation. Utifrån Olssons (2001, 2002) erfarenheter kan slutsatsen dras att en gruppverksamhet bör ha minst tio sammankomster om gruppmedlemmarna ska uppleva alla tre faserna. Det finns en pedagogisk poäng med en gruppverksamhet med tanke på att processens förlopp har samma karaktär som allt processinriktat socialt arbete. I en gruppverksamhet med minst tio sammankomster får studenterna egna erfarenheter och upplevelser av processinriktat socialt arbete med de tre centrala faserna: att bygga relationer, arbeta och avsluta. En gruppverksamhet kan därför bli en förebild och ett lärande moment för studenterna.

Genom både process och effektutvärdering kan metodens kvalitet bättre säkras. Processutvärderingen kan fungera som stöd till lärarna i utvecklingen av handledarrollen samtidigt som metoden kan utvecklas. Förändringar bör dock inte göras förhastat såvida det inte är uppenbara brister som upptäcks. Problem som uppstår initialt kan ha samband med att metoden är ny och därför bör inga större förändringar ske förrän metoden har provats ett antal gånger.

Ohlssons pedagogiska modell om kollektivt lärande är en form som kan kopplas samman med processutvärdering. Genom kontinuerliga möten i läraryrket där erfarenheter kan utbytas kan gemensam kompetens och förståelse för metoden utvecklas. Möten för lärarna kan även utgöra en arena för hantering av eventuella konflikter som kan uppstå i utvecklingsarbetet. Det finns dock flera utmaningar i detta som hur det kollektiva lärandet kan initieras och ledas.

MUSA är en lämplig utvärderingsmetod för gruppverksamhet. Den kan i koncentrerad form synliggöra deltagarnas upplevelse av hela processen. Materialet från en sådan utvärdering kan användas både för att utveckla metoden och för att få en uppfattning huruvida den uppnår sitt syfte. Utvärdering med hjälp av MUSA kan genomföras av studenterna såväl som med handledarna.

Personlig Utveckling UnderHandledning, PUUH

Syfte

PUUH, är en pedagogisk metod som syftar till att stödja studenterna att utveckla självkännedom och empatisk förmåga. I första hand fokuserar PUUH till att stödja studenterna att utveckla självkännedom.

Utgångspunkter

Metoden PUUH utgår ifrån synen att:

- Självkännedom och förmåga till introspektiv granskning av eget reaktionssätt är centralt för utövning av socialt arbete.
- Handlingar i socialt arbete bygger på socionomens föreställningar. Föreställningarna samt sambanden mellan föreställningarna och handlingarna är oftast inte tydliga för socionomen själv.

Vårt antagande är att genom PUUH kan en självreflekterande process startas/intensifieras som syftar till att medvetengöra ursprungliga föreställningar som kan kopplas samman med akademiska teoretiska kunskaper och på så sätt utvecklar studenten förmåga till självkännedom som är en grundförutsättning för ett professionellt förhållningssätt.

Form och struktur

Formen för PUUH är grupphandledning. Studenterna delas in i mindre grupper, cirka sju studenter per grupp. Grupperna träffas en gång i veckan, tio gånger, en och en halv timme per gång. Varje grupp tilldelas en lärare som blir gruppens handledare.

Vid första sammankomsten görs presentation av varandra och gruppen har dialog om förväntningar, innehåll, ramar och regler för gruppverksamheten. Vid resterande träffar

har gruppdeltagarna gemensamt ansvar för innehållet i träffarna.Handledaren stimulerar studenterna till dialog, reflektion över sin framtida yrkesroll och till självständigt kritiskt tänkande samt till spegling av den pågående gruppprocessen.

Pedagogik

Pedagogiken för PUUH bygger på modellen om Naiva teorier som kortfattat innebär de föreställningar vi har om omvärlden, oss själva och andra.

Genom kontinuerlig handledd dialog i grupp skapas möjlighet för studenten att reflektera över sina erfarenheter och föreställningar som är utgångspunkten för dialogen i gruppen. Genom gruppen blir studenterna delaktiga i varandras processer vilket innebär möjlighet till konfrontation av de egna föreställningarna. Här följer ett exempel på hur en dialog kan utspela sig i en PUUH-grupp:

En av deltagarna formulerar sina känslor och tankar om sina föräldrar som hon upplever som alltför kontrollerande. - Jag tycker det är jobbigt med kontrollerande människor som ska ha koll på allt vad man gör...Mina föräldrar kontrollerar varje steg jag tar...

I samma grupp sitter det en annan deltagare som upplever att hennes dotter är ute på glid och att hon inte vill att föräldrarna ska ha någon insyn i vad hon gör. – Jag vet snart inte vad jag ska ta mig till med min oro för min tonårsdotter. Hon är uppkopplad på internet hela nätterna och vill absolut inte berätta för mig vad hon gör eller vilka hon har kontakt med. Hon ser helt håglös och olycklig ut.

Genom att använda studenternas olika erfarenheter kan dialogen främja förståelse för exempelvis ”kontrollerade människor” utifrån olika perspektiv. Studenterna får tillfälle till att förklara, ifrågasätta och reflektera över sina föreställningar som på så sätt kan utvecklas. Det innebär även att läraren ska vara aktiv, genom att gå in i processer och konfrontera studenterna omkring deras uppfattningar och föreställningar.

Handledaren kan också intervensera i gruppen genom att främja dialog om skeenden i gruppen, exempelvis om vad som händer i gruppen när deltagare kommer för sent eller inte kommer alls. Eller att ställa frågor om hur skeenden och dialogen i gruppen påverkar gruppprocessen för att på så vis göra deltagarna uppmärksamma på denna och hur deltagarnas handlande kan påverka andra. Handledaren kan ställa frågor som – Hur tänker Ni när X säger att hon tycker det är jobbigt med kontrollerade människor och/eller hur påverkar det gruppens process när X säger detta?

Dialog studenterna emellan och med handledaren är på så sätt centralt för studenternas lärande i PUUH. Kärnan i PUUH är dialog med reflektion och konfrontation.

Förutom att metoden kan leda till ökad självkänedom kan PUUH ge kunskap om gruppprocesser, erfarenhet av hur gruppsamtal kan fungera, praktisk övning i samtalsmetodik och ökad kunskap och förståelse för andras föreställningar och erfarenheter. Handledaren kan även fungera som en modell för utövning av empatisk förmåga.

Progression samt växelverkan mellan Naiva teorier och akademiska teorier

Utbildningens upplägg strävar efter en progression för studenternas utveckling av ett professionellt förhållningssätt. Första steget i denna progression sker under första terminen. Studenterna delas då in i mindre grupper där de ska träna i att samarbeta. PUUH genomförs under andra terminen och ger studenterna tillfälle att belysa och förstå skeenden från sina tidigare grupperfarenheter. Det övergripande syftet med PUUH är ökad självkänedom vilket egentligen är ett långsiktigt mål i utbildningen. PUUH stimulerar studenterna att påbörja en självreflekterande process för den fortsatta utvecklingen mot ett professionellt förhållningssätt. Denna process kan vara levande och pågående under hela utbildningen och deras framtida yrkesliv.

Självkänedom är en förutsättning för empati och kan ses som en grundläggande förmåga i det professionella förhållningssättet. Rogers menade att en av de mest betydelsefulla aspekterna i behandlingsarbetet är att behandlaren ständigt ingående undersöker sin egen syn på vad som sker i behandlingen (Rogers, 1951).

PUUH kan följas upp under senare terminer av andra kurser där högre krav kan ställas på studenten. Exempelvis finns lärandesituationer där studenten i handling ska visa hur de hanterar olika situationer i socialt arbete i form av rollspel. På så sätt kan skillnaden mellan vad de säger och vad de gör synliggöras. Rogers formulerar att behandlare kontinuerligt bör ställa följande frågor till sig själv: ”– Am I actually doing what I think I am doing? – Am I operationally carrying out the purpose which I verbalize?” (Rogers, 1951. s. 25). Rollspelsövningar ger även möjlighet till träning av förmågan till empati.

Kurser som fokuserar på det professionella förhållningssättet går växelvis med kurser i vetenskapligt tänkande under hela utbildningen. Tanken är att dessa två parallella utvecklingsprocesser befruktar varandra, att det för studenten sker en växelverkan dem emellan. Med stöd av akademiska teorier kan studenterna skapa distans till de mer praktiska övningarna och förstå dem utifrån flera perspektiv och på så vis sker en utveckling av det professionella förhållningssättet.

Våra erfarenheter

Samtidigt som vi startade PUUH startade vi även kontinuerliga pedagogiska möten för alla lärarna i socionomutbildningen. Syftet med de pedagogiska mötena var att tillsammans utveckla läraryrket pedagogiska kompetens. Inledningsvis var det i synnerhet handledarrollen i PUUH-grupperna som var i fokus. Under den termin som PUUH genomfördes var vartannat tillfälle i de pedagogiska mötena vikt åt att behandla frågor kring PUUH. En av lärarna var sammankallande och ledare för dessa möten. Den pedagogiska förebilden för detta ledarskap var Ohlssons modell om kollektivt lärande. Tanken var att gruppen gemensamt skulle dela med sig av sina erfarenheter och utforska och lära sig av dem. Minnesanteckningar skulle föras vid varje möte för att kunna få ökad förståelse av utvecklingsarbetet och kunna gå tillbaka till sådant som fallit i glömska.

Under de två sista åren har PUUH-handledarna haft handledning av Eric Olsson, professor i socialt arbete och även en av upphovsmännen till Naiva teorier.

PUUH avslutas med att involverade studenter utvärderat processen med stöd av MUSA. Det har endast varit ett par bortfall vid utvärderingen i varje klass. Utvärderingen fokuserar på frågorna om hur studenterna har upplevt PUUH, händelser och upplevelser de minns särskilt väl samt hur de uppfattar att metoden har påverkat dem. Även lärarna har vid ett tillfälle utvärderat processen i PUUH-grupperna med stöd av MUSA. Alla utvärderingarna har bearbetats, till viss del analyserats samt sammanställts och återförts till berörda studenter och alla lärare i programmet.

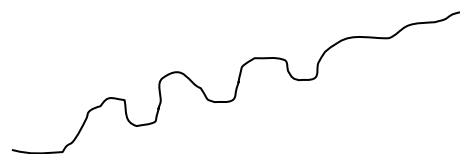
Exempelvis i analysen av studenternas utvärdering från 2005 framkom tre typiska upplevelser av PUUH. Hög-låg-hög-process som innebär att de hade inledningsvis stora förväntningar men som sedan övergår till dalar och toppar av besvikelse och hopp men där det hela slutar när det är som bäst.

Låg-hög-process innebär att deras upplevelse var att det fanns en tröghet initialt. De hade låga förväntningar men att detta snart övergår till att gruppen successivt arbetar upp ett positivt givande klimat med en del svackor. Processen slutar också här på topp.

Vågrät-process, är upplevelse av att PUUH inte har inneburit något särskilt.

Figur 1. Hög-låg-hög-process

Figur 2. Låg-hög-process

Figur 3. Vågrät-process

En intressant iakttagelse är att i de två första kategorierna börjar processen med antingen höga eller låga förväntningar som sedan förändrades under processens gång men som

båda slutade på topp. Det är även intressant att studenter som beskriver sina upplevelser av PUUH som en Vågrät-process verken har höga eller låga förväntningar och att detta inte heller förändrades under processens gång.

Studenternas MUSA-utvärdering från 2006 har analyserats på ett sätt som gör att den är lämplig att referera till i denna artikel. Dock blir det av utrymmesskäl inte en fullständig redovisning av hela materialet här utan endast av vissa utvalda delar. Analysen har genomförts på följande vis. Materialet sorterades in under de två huvudfrågeställningar – Hur upplever studenternas PUUH? samt – Hur upplever studenterna att PUUH har påverkat dem?

Materialet genomlästes ett flertal gånger. Vid genomläsningen konstruerades olika kategorier som framträdde i materialet. Allt material användes för att studenterna skulle kunna finna sina egna svar vid återföringen.

Upplevelser av PUUH (processen)

Studenternas upplevelse av PUUH sorterades in under följande kategorier: Känslomässiga upplevelser av PUUH, Upplevelse av handledarna, Struktur och innehåll, Processen samt Gruppsammansättning. Här redovisas endast kategorierna om känslomässiga upplevelser och upplevelser av handledarna. Känslomässiga upplevelser hade fyra olika underkategorier: Lustupplevelser, Gemenskap, Ansträngande och Utforskande. I följande tabell visas exempel på studenternas beskrivningar av upplevelser under varje kategori.

Känslomässiga upplevelser	Studenternas svar, typ exempel
Lustupplevelser	<i>Roligt, kul</i>
Gemenskap	<i>Trygg i gruppen</i>
Ansträngande	<i>Rädd, tyst, segt</i>
Utforskande	<i>Ögonöppnare, spännande, intressant, iver, nyfiken</i>

I kategori om upplevelser av handledare utvecklades fyra olika kategorier av handledartyper: Den allmänt kompetenta handledaren, Den alltför passiva, Den alltför aktiva samt Den professionella handledaren.

Upplevelser av handledaren	Studenternas svar, typ exempel
Den allmänt kompetenta handledaren	<i>Duktig, bra och trevlig handledare</i>
Den alltför passiva handledaren	<i>För passiv ledning från handledaren Saknat lite mer vägledning</i>
Den alltför aktiva handledaren	<i>Handledaren styr samtalen och vem som ska prata. Handledaren höll oss tillbaka och stoppade diskussioner.</i>
Den professionella handledaren	<i>Handledaren förklarar varför vissa frågor ställdes vilket gjorde att man lärde sig om samtalsteknik. Jag gör själv jobbet men handledaren fick igång mig.</i>

Sammanfattningsvis kan man förstå detta resultat som att studenterna har varit inne i en utforskande process där det fanns olika upplevelse av som nyfikenhet, spänning, gemenskap men även en viss osäkerhet och rädsla.

Handledarna har upplevts som kompetenta och professionella men även ibland antingen alltför passiva eller alltför aktiva. Handledarens roll och studenternas förväntningar på denne är något som handledarna kan ta upp till dialog i PUUH-grupperna framöver. Inte för att studenterna ska styra detta utan för att kunna reflektera över detta tillsammans.

Upplevelse av PUUH:s påverkan (effekt)

Frågan till studenterna om hur PUUH har påverkat dem kunde sammanställas i sex kategorier: Självkänedom, Ökad kunskap om och förståelse för andra, Utvecklat förmågor, Utvecklat insikter och kunskaper, Allmänna positiva upplevelser och slutligen kategorin PUUH har ingen effekt.

Studenternas upplevelse av hur PUUH har påverkat dem	Studenternas svar, typ exempel
Självkänedom	<i>Reflekterar i dag mer över mitt förhållningssätt, vilka faktorer som påverkar mitt handlande och vilka försvarsmekanismer jag använder. – Starta en process inom mig. – Börjat fråga mig själv vad jag grundar mitt tyckande på</i>
Ökad kunskap om och förståelse för andra	<i>Man är inte ensam om vissa saker. – Förstå saker ur andras perspektiv. – Insyn i hur andras liv kan vara.</i>
Utvecklat förmågor	<i>Att passa tider. – Lyssna bättre och ta del av vad de säger. Vågat öppna mig. – Fått mig att se ur olika perspektiv</i>
Insikter och kunskaper	<i>Har fått uppfattning om hur det är att sitta i mindre grupp. Få igång en tankeprocess om hur det är att arbeta med människor. – Upplevt mycket empati. – Tanke att det inte är yttre som skall bedömas.</i>
Allmänna positiva upplevelser	<i>Skapat stor eftertanke. – Oerhört givande. – Öppnat ögonen på mig.</i>
PUUH har ingen effekt	<i>Puuh gav inte mer än dialogerna vid köksbordet hemma - Inte pratat om mitt känsloliv utan snarare om uppfattningar och åsikter. Har inte påverkat så mycket.</i>

Sammanfattningsvis visade utvärderingen att PUUH har inneburit att studenter startat en självreflekterande process som inneburit ökad självkänedom. Dessutom har PUUH även inneburit att de har fått ökad förståelse för andra, utvecklat förmågor, fått nya insikter och kunskaper som är relevanta i socionomyrket och som stämmer bra med utbildningens målsättning.

Det finns även uttalanden om att PUUH inte hade någon påverkan på dem. Dessa svar har dock varit en minoritet av alla svaren vid varje utvärderingstillfälle. Utvärderingen från 2006 genererade totalt 108 utsagor om hur PUUH hade påverkat dem och av dem var 7 under kategorin PUUH har ingen effekt. Utvärderingen behandlades i lärargruppen för den fortsatta utvecklingen av PUUH. Vid återföringen till studenterna berättade de att utsagorna som hade kategoriserats under PUUH har ingen effekt kom huvudsakligen från en och samma grupp. Detta visar att i vissa grupper kan en grupprocess upplevas som förspild tid. Orsakerna till detta kan vara åtskilliga och bör undersökas närmare.

Diskussion om våra erfarenheter av svårigheter och möjligheter

Utvecklingsarbetet har stött på flera svårigheter och utmaningar som vi har hanterat på olika sätt. Till exempel auktoritetsproblematik, hur PUUH-grupperna ska sättas samman, hur momentet ska examineras och vilka som bör handleda dem – om det ska vara externa eller interna handledare och vilka krav vi bör ställa på dem.

Auktoritetsproblematik

Auktoritetsproblematik är en central aspekt i socialt arbete. Feldman (1981) hävdade att människors förhållande till auktoriteter ofta är komplicerat. Exempelvis kan vi reagera med överdriven artighet eller att resa borst och visa tänder. Feldman menar att problematiken hänger samman med inlärd maktlöshet och han beskriver hur gruppverksamhet kan fungera som en lämplig arena att arbeta med detta. Auktoritetsproblematik gör sig även gällande i PUUH. Studenterna har ofta förväntningar på att det är handledarna som ska göra jobbet och utveckla dem. Trots information om ramarna, det vill säga att det är deltagarna i gruppen som gemensamt har ansvaret för dialogen och processen finns dessa höga förväntningar på handledarna. PUUH skapar på så sätt möjlighet för studenterna att bearbeta och förstå sitt eget förhållande till auktoriteter. Att studenterna själva är aktörer och har ansvaret för sin utveckling har därmed blivit ett centralt tema i PUUH-grupperna. Ett uttalande från utvärderingen 2006, se ovan, visar på en sådan insikt: Jag gör själv jobbet men handledaren fick igång mig (student, 2006).

Befintliga grupper eller bilda nya?

Studenterna blir under inledningen av utbildningen indelade i mindre studiegrupper, cirka sju studenter per grupp, vilka ska bestå under hela utbildningen. En fråga som har upp-

stått är om PUUH-grupperna ska vara desamma som dessa befintliga grupper. Vi har provat både att behålla dessa grupper och att splittrar dem, det vill säga där alla deltagare i en PUUH-grupp kommer från olika grupper. Våra erfarenheter är att, vid tillfällen då vi har bildat nya grupper har fokus i PUUH varit på deltagarnas individuella utveckling, medan i de fall vi har behållit de befintliga studiegrupperna har dialogens fokus varit mer på grupprocessen. Då vi behållit de befintliga grupperna handlar dialogen ofta om samspelet i gruppen, som vilka roller de har och konflikter i gruppen till exempel om ledarskapet.

Det ställs olika krav på handledarna vid de olika gruppammansättningarna. Då vi har bildat nya grupper har studenterna inte ifrågasatt handledarrollen i lika hög grad som de gjort då vi har behållit studiegrupperna. Detta visar att de befintliga studiegrupperna arbetar med auktoritetsproblematiken i högre grad än om vi skapar nya grupper.

Studenterna är starkt engagerade i sina befintliga studiegruppers dynamik, auktoritetsproblematiken blir ofta ett tema och allt detta kan fungera som ett utmärkt material som kan synliggöras och reflekteras över i PUUH. Med PUUH:s övergripande primära syfte i åtanke, det vill säga att stödja utvecklingen av självkänedom, drar vi slutsatsen att det är bättre att behålla de befintliga grupperna.

Vilka kan vara handledare för en PUUH-grupp?

En fråga som tidigare uppstått i vår lärargrupp är om det är lämpligt att det är lärarna i socionomprogrammet som är handledare för PUUH-grupperna. Det har funnits åsikter om att det kanske vore lämpligare att ha externa handledare eftersom PUUH förutsätter att studenterna är öppna omkring sina erfarenheter och tankar och att lärarna skulle hindra ett sådant öppet klimat. Troligen hänger denna åsikt samman med uppfattningen om att lärarnas roll enbart är att förmedla kunskap och sätta betyg. Vid utbildning i professionellt förhållningssätt är det dock inte tillräckligt att förmedla kunskap utan det krävs även andra pedagogiska metoder och en annan typ av engagemang från lärarna där studenterna får tillfälle att samspela med andra.

Vi hävdar dock att lärarna i programmet är lämpliga som handledare. Genom att lärarna i socionomprogrammet själva är handledare får de liksom socionomer på fältet en dubbelroll – myndighetsutövare kontra stödjare - och kan på så sätt bli en förebild inför studenternas blivande yrkesutövning. En risk med att använda externa handledare är att studenterna skulle få två auktoritetsgrupper att förhålla sig till vilket innebär att de kan spela ut dessa grupper mot varandra och på så sätt undvika att frigöra sig från sitt beroende av auktoriteter.

Det är huvudsakligen samma lärargrupp som kontinuerligt återkommer i kurser i professionellt förhållningssätt. Lärarna har därför ypperliga möjligheter att följa studenterna under lång tid, de möts till och från i olika kurser under hela utbildningen.

Ett övervägande som fått göras är att ta ställning till vilka lärare som är lämpliga för att handleda en PUUH-grupp. En åsikt som har kommit upp i samband med denna diskussion är, – För att kunna handleda en PUUH-grupp ska handledaren själv ha genomgått en liknade utvecklingsprocess med självreflektion i grupp. Vi har hanterat detta genom att handledargruppen har egen handledning där de gemensamt går igenom en liknade utvecklingsprocess. För att säkerställa kvaliteten av PUUH är det ett krav att handledarna har kontinuerlig grupphandledning där det successivt kan ske ett kollektivt lärande.

Tentamen

Det har varit en del svårigheter att utveckla examinationsuppgift för PUUH. Frågor har uppstått om det går att bedöma om studenten har uppnått mål om självkänedom och empatisk förmåga. Det har funnits tankar och försök om att deltagarens närvaron i PUUH skulle avgöra om studenten var godkänd, till exempel att studenten ska närvara x antal gånger. Detta system ställde dock till problem som att studenterna uppfattade att det var acceptabelt att vara borta ett par gånger. Dessutom sattes insikten i närvarons vikt på spel. Vi har därför inga sådana regler utan handledarna fokuserar under processens gång på att medvetengöra betydelsen av närvaron för en fungerande gruppverksamhet.

Frågan har utmynnat i att studenten ska göra en skriftlig rapport om hur de uppfattat processen i gruppen samt sin egen process. Dessa redogörelser är temat för dialogen i gruppen vid de sista sammankomsterna.

Slutsatser utifrån våra erfarenheter av PUUH

Utifrån studenternas utvärderingar och våra erfarenheter är våra slutsatser att PUUH stödjer studenterna i deras utveckling av självkännedom. Dessutom utvecklar studenterna andra förmågor som är relevanta för socionomyrket och som stämmer väl med utbildningens målsättning. Utvecklingsarbetet har stött på flera utmaningar och gör det fortfarande. Det är inte inom utbildningsområdet en självklar uppfattning att använda denna typ av metod trots att självkännedom numera är ett mål för socionomexamen. Studenterna är i varje fall entusiastiska, framförallt innan och efter de har genomgått PUUH.

Litteratur

- Boalt Boëthius, S. & Ögren, M.-L. (2000) Grupphandledning: den lilla gruppen som forum för lärande. Mareld, Ericastift., Stockholm.
- Cederlund, C. (2002) socionomprogrammet med inriktning mot socialpedagogik. Stockholms Universitet. Muntlig kommunikation.
- Doel, M. & Sawdon, C. (1999) The essential groupworker. Teaching and learning creative groupwork. Jessica Kingsley Publishers. London and Philadelphia.
- Feldman, W. (1981). Föräldrautbildning i samtalsgrupp. Handledning för grupphandledare och föräldrar. Lund
- Granberg, O. & Ohlsson, J. (2004) Från lärandets loopar till lärande organisationer. Studentlitteratur, Lund.
- Högskoleförordningen SFS 2006:1053.
- Lacoursiere, R.B. (1980) The life cycle of groups: group development stage theory. Human Sciences Press, New York.
- Ohlsson, H. & Petitt, B. (1993) Några tankar om hur vi tankar på handledning Socionomen 7 del 2 s. 5–11.
- Ohlsson, J., (1996) Kollektivt lärande: lärande i arbetsgrupper inom barnomsorgen. Doktorsavhandling. Stockholm universitet.
- Olsson, E. (1999) Kunskapsutveckling i Socialt arbete. Socialt perspektiv, 4.
- Olsson, E., Ljunghill, J., Lindgren, C. & Johansson, C. (1993) Utbildning i socialt behandlingsarbete. Ny behandlings- och forskningsinriktad påbyggnadsutbildning i Lund. Socialhögskolan Lund.
- Olsson, E. & Ljunghill, J. (1997) The Practitioner and Naive Theory in Social Work Intervention Processes. The British Journal of Social Work, 27: 931–950
- Olsson, E. (2003) Socialhögskolan Lund. Muntlig kommunikation.
- Olsson, I. (2001) Magisteruppsats – Verklighetens kamp mot drömmarna. Socialhögskolan, Lund.
- Olsson, I. (2002) Uppsats vid arbetslivsinstitutets utbildning – Gruppverksamhet för personal som lider av utmattning/stress i kommunal verksamhet. Arbetslivsinstitutet, Solna.
- Robson, C. (2000) Small-Scale evaluation. Sage Publications, London.
- Rogers, C. (1959) A theory of therapy, personality and interpersonal relationships, as developed in the client-centered framework. In S. Koch (Ed.), Psychology: A study of science, (Vol. 3, pp. 184–256). New York: Mc Graw Hill.
- Rogers, C. (1951) Client-centered therapy: its current practice, implications and theory. Houghton Mifflin, Boston.
- Yalom, I.D. & Leszcz, M. (2005) The theory and practice of group psychotherapy. Basic Books, New York.

KNOWLEDGE AND SOCIAL WORK • WORKING PAPERS SERIES

www.hkr.se

Kunskapsgrupp: Socialt arbete • Sektionen för Hälsa & Samhälle

Högskolan Kristianstad • 29188 Kristianstad